

УДК: 343.8

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2025.24.344437>

Л. І. Олефір,

канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри формування та
розвитку професійної
компетентності персоналу
ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів;

П. В. Лілікович,

канд. з держ. управління,
доцент кафедри формування та
розвитку професійної
компетентності персоналу
ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів;

Н. О. Дудка,

старший викладач кафедри
підвищення кваліфікації
працівників пробації
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів

КОЛІЗІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРОГАЛИНИ У ВИКОНАННІ ПОКАРАННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО З ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

У статті досліджено правову природу, сутність та лексико-семантичні особливості покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Автори акцентують увагу на структурі цього правового терміна, який відображає його зміст і визначає специфіку правовідносин, що виникають у процесі призначення та виконання покарання. Проаналізовано два складові елементи санкції – «посада» і «діяльність», розкрито їх організаційно-правовий та функціональний зміст. Зазначено, що позбавлення права обіймати певні посади спрямоване на усунення особи від виконання службових функцій, пов'язаних з управлінськими чи владними повноваженнями, тоді як позбавлення права займатися певною діяльністю має ширший зміст і охоплює різні види професійної, творчої чи підприємницької діяльності. Визначено превентивну мету покарання, яка

полягає у запобіганні повторному вчиненню кримінальних правопорушень шляхом обмеження доступу засудженого до сфер, у яких його протиправна поведінка була можливою. У роботі обґрунтовано місце позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у системі кримінальних покарань як заходу, не пов'язаного з ізоляцією від суспільства, але такого, що істотно впливає на соціально-трудоий статус особи. Звернено увагу на його міжгалузеву природу та наслідки у вигляді професійної дискваліфікації. Окремо розглянуто проблеми реалізації та контролю за виконанням цього виду покарання, зокрема відсутність узгодженого механізму анулювання та вилучення посвідчень трактористів-машиністів, неефективність обміну інформацією між Держспродспоживслужбою, Національною поліцією та МВС України. Запропоновано удосконалити правове регулювання і міжвідомчу взаємодію задля забезпечення повного виконання судових рішень і досягнення мети покарання.

Ключові слова: покарання; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; посада; Держспродспоживслужба; орган пробації; тракторист-машиніст; сервісний центр МВС України; посвідчення водія; анулювання дозволів; діяльність; кримінальне правопорушення; контроль.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку кримінального та кримінально-виконавчого права України покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (далі – ППОППЗПД) набуває особливого значення як ефективний інструмент попередження вчинення засудженими особами повторних кримінальних правопорушень і забезпечення правопорядку. Водночас його правова природа, структура та механізм реалізації залишаються недостатньо визначеними на теоретичному й практичному рівнях.

Наявна нормативна база не забезпечує чіткої узгодженості між органами, уповноваженими на виконання цього виду покарання (зокрема, Держспродспоживслужбою, МВС України, органами пробації), що призводить до колізій у правозастосуванні, відсутності єдиного інформаційного простору та ускладнює контроль за виконанням судових рішень.

Це зумовлює необхідність комплексного дослідження лексико-семантичної, правової та організаційної сутності цього виду покарання, а

також вироблення пропозицій щодо вдосконалення механізму його правового регулювання та виконання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика виконання покарання у виді ППОППЗПД привертала увагу багатьох науковців, однак комплексного підходу до її осмислення в українській кримінально-правовій доктрині поки що бракує.

Питання правової природи, мети та функцій цього виду покарання розглядали у своїх працях такі вчені, як В. Б. Авер'янов, М. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, Ю. А. Пономаренко, В. Я. Тацій та інші. Вони звертали увагу на те, що ППОППЗПД виконує не лише каральну, а й превентивну функцію, спрямовану на усунення умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Окремі аспекти цього покарання – його місце в системі кримінальних санкцій, співвідношення з правом на працю, вплив на соціальний статус особи – досліджувалися у працях Л. В. Багрій-Шахматової, В. О. Навроцького, М. І. Хавронюка, які підкреслювали важливість гуманізації кримінально-правових заходів без ізоляції від суспільства.

Разом з тим, питання організаційно-правового механізму виконання ППОППЗПД, зокрема розмежування повноважень між Держпродспоживслужбою, МВС України та уповноваженими органами з питань пробації, залишаються недостатньо дослідженими. У більшості наукових дослідженнях ці питання розглядаються лише фрагментарно, без урахування сучасних викликів інформаційної взаємодії між державними структурами.

Отже, існує потреба у подальшому теоретико-прикладному аналізі ППОППЗПД, спрямованому на вдосконалення механізму його реалізації та забезпечення ефективного контролю за виконанням цього виду покарання.

Формулювання мети. Метою статті є розкрити лексико-семантичні, правові та організаційні аспекти покарання у виді позбавлення права обіймати

певні посади або займатися певною діяльністю, дослідити його місце в системі кримінально-правових санкцій України, визначити превентивну та виховну функції, а також окреслити проблеми нормативного забезпечення та шляхи їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Для глибшого розуміння правової природи, сутності та багатоаспектності підходів до тлумачення покарання у виді ППОППЗПД необхідно насамперед звернутися до аналізу самої лексико-семантичної конструкції цього правового терміна. Саме мовно-правова структура категорії відображає її змістовне навантаження і допомагає розкрити природу правовідносин, які виникають у процесі призначення та виконання цього покарання.

Назва даного виду покарання складається з двох взаємопов'язаних елементів:

- 1) «позбавлення права обіймати певні посади»;
- 2) «позбавлення права займатися певною діяльністю», які з'єднані сполучником «або». З формально-логічної точки зору така побудова свідчить про альтернативний характер застосування покарання: суд може призначити його як у формі позбавлення права обіймати певні посади, так і у виді позбавлення права займатися певною діяльністю, а в окремих випадках – одночасно в обох формах, якщо цього вимагають обставини справи чи санкція відповідної статті КК України.

Ключовими поняттями для визначення сутності ППОППЗПД є категорії «посада» та «діяльність».

У сучасній українській мові поняття «посада» тлумачиться як службове становище, пов'язане з виконанням певних функцій і обов'язків у межах організації, установи чи підприємства, незалежно від форми власності¹. Цей термін має виражений організаційно-правовий зміст, адже вказує на

¹ Словник UA. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B0> (дата звернення: 10.11.2025).

структурну позицію особи в системі трудових або службових відносин, її функціональну роль та рівень відповідальності.

Отже, позбавлення права обіймати певні посади означає усунення особи від виконання професійних або службових функцій, що передбачають управлінські, матеріально відповідальні або владні повноваження. Такий захід має на меті не лише покарання винного, але й попередження повторного використання службового становища для вчинення кримінального правопорушення.

Поняття «діяльність» у цьому контексті має ширше тлумачення і включає будь-яку професійну, виробничу, творчу чи іншу діяльність, що регулюється законом або вимагає спеціального дозволу (ліцензії, сертифікації тощо). Таким чином, позбавлення права займатися певною діяльністю поширюється як на службову, так і на індивідуальну трудову діяльність, наприклад, на керування транспортними засобами (у тому числі власним транспортним засобом), здійснення медичної практики, викладацької чи підприємницької діяльності.

Основна мета ППОППЗПД полягає у нейтралізації небезпеки повторного вчинення кримінального правопорушення шляхом обмеження доступу особи до сфер, у яких її протиправна поведінка була можливою або полегшувалася посадовим становищем чи професійною діяльністю. Таким чином, це покарання виконує превентивну функцію, спрямовану на усунення криміногенних факторів, пов'язаних із службовими чи професійними можливостями засудженого.

Значну увагу дослідники приділяють питанню місця ППОППЗПД у системі кримінальних покарань. Так, на переконання вчених, усі покарання можна поділити за критерієм ізоляції від суспільства на дві великі групи:

- а) покарання, пов'язані з ізоляцією особи від соціуму (наприклад, позбавлення волі);
- б) покарання, не пов'язані з такою ізоляцією.

ППОППЗПД належить саме до другої групи, оскільки не передбачає фізичного обмеження свободи, але впливає на соціально-трудоий статус засудженого, обмежуючи його право на працю в певних сферах, включаючи реалізацію професійних прав та особистих можливостей.

Варто звернути увагу на позицію вітчизняного вченого Ю. А. Пономаренка який пропонує типологію покарань за суб'єктивними правами, що обмежуються. Згідно з нею, ППОППЗПД належить до покарань, які спрямовані на обмеження права на працю, хоча його дія може поширюватися і на інші сфери – наприклад, право на підприємницьку діяльність чи професійне самовираження. Учений підкреслює, що цей вид покарання може застосовуватися не лише до службових осіб, а й до громадян, діяльність яких не має службового характеру, але вимагає спеціальної кваліфікації або дозволу (наприклад, лікарів, педагогів, водіїв)².

З точки зору системного аналізу, ППОППЗПД займає проміжне місце між майновими покараннями та обмеженнями особистих прав. Воно не має безпосереднього майнового змісту, однак може опосередковано впливати на матеріальний стан засудженого шляхом позбавлення джерела доходу або професійної самореалізації. Водночас воно є менш суворим, ніж покарання, пов'язані з позбавленням волі, оскільки не обмежує базових життєвих свобод, але має значний морально-правовий ефект, обумовлений втратою суспільної довіри та професійної репутації.

Дослідники цей вид покарання визначають своєрідною правовою санкцією «професійної дискваліфікації», яка може мати як короткостроковий, так і тривалий характер. Її зміст полягає у встановленні заборони на реалізацію спеціального права, наданого державою або організацією, через його недобросовісне чи небезпечне використання.

² Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины: монография. Харьков: Издательство «ФИНН», 2009. С. 43–44. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18965/3/Ponomarenko_Vydy.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

Питання про наявність системи органів, які беруть участь у виконанні покарання у вигляді ППОППЗПД, є дискусійним. На перший погляд, участь у цьому процесі кількох суб'єктів може створювати враження існування певної системи органів, об'єднаних спільною метою контролю за виконанням зазначеного виду покарання. Однак детальний аналіз свідчить про відсутність у таких органів ознак цілісної системи в розумінні, запропонованому В. Б. Авер'яновим.

Вчений визначає, що поняття «система органів» має щонайменше три основні характеристики:

- 1) фіксує відокремленість певної групи державних органів, що входять до конкретної системи, від усіх інших органів;
- 2) окреслює конкретний суб'єктивний склад даної системи;
- 3) підтверджує наявність у цих суб'єктів певних ознак, таких, як єдність цільового призначення, ієрархічність внутрішньої організації, субординаційність взаємозв'язків між структурними ланками тощо³.

Особа, яка засуджена до покарання у виді ППОППЗПД, фактично позбавляється можливості здійснювати заборонений вид діяльності та реалізовувати відповідні права навіть у місцях відбування покарання. Разом із тим, у процесі реалізації державної політики у цій сфері виникають певні труднощі, зокрема щодо анулювання дозволів на право керування тракторами, самохідними сільськогосподарськими, дорожньо-будівельними, меліоративними машинами, сільськогосподарською технікою та іншими механізмами.

Видача посвідчень тракториста-машиніста здійснюється територіальними органами Держпродспоживслужби, яка відповідно мала б виконувати функції з анулювання таких посвідчень у разі ухвалення відповідного судового рішення. Проте чинне законодавство не містить чіткого

³ Гура Р. М. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. с. 151.

алгоритму дій щодо анулювання та вилучення посвідчення тракториста-машиніста, а також порядку його подальшого зберігання. Це призводить до неналежного виконання судових рішень і негативно впливає на досягнення мети покарання.

Крім того, Положення про порядок видачі посвідчень тракториста-машиніста передбачає, що посвідчення видається особам, які пройшли медичний огляд, здобули відповідну професійну освіту та склали іспити в територіальному органі Держпродспоживслужби. Відомості про видачу посвідчення протягом трьох днів вносяться до Єдиного реєстру, який веде Держпродспоживслужба⁴. Проте при цьому відсутня перевірка осіб за реєстрами Національної поліції та сервісних центрів МВС України на предмет притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності, у тому числі за правопорушення, пов'язані з позбавленням права керування іншими транспортними засобами. Відсутність єдиного інформаційного реєстру між Держпродспоживслужбою, Національною поліцією та МВС України унеможливорює належний контроль за особами, які вже позбавлені права керування транспортними засобами.

З метою здійснення контролю за дотриманням засудженими вимог судового рішення працівники уповноваженого органу з питань пробації щокварталу проводять звірки обліку та вилучення посвідчень водія спільно з підрозділами, які відповідають за безпеку дорожнього руху⁵. Однак при цьому знову постає проблема регулювання діяльності трактористів-машиністів. Колізія полягає в тому, що Держпродспоживслужба, на відміну від МВС України, не є органом, відповідальним за забезпечення безпеки дорожнього руху. Це зумовлює низку суттєвих проблем:

⁴ Про затвердження Положення про порядок видачі посвідчень тракториста-машиніста: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.04.1994 р. № 217. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2025).

⁵ Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 р. № 272/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (дата звернення: 10.11.2025).

– *відсутність алгоритму вилучення посвідчень*: навіть у разі виявлення грубих порушень (наприклад, керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного або іншого сп'яніння) Держпродспоживслужба не має передбаченого законом механізму для вилучення посвідчення у порушника;

– *неузгодженість повноважень*: існує юридична колізія між повноваженнями Держпродспоживслужби, яка видає посвідчення, та МВС України, яке забезпечує безпеку дорожнього руху і має право застосовувати адміністративні та кримінальні заходи.

Висновки. Таким чином, правова неврегульованість та розмежування повноважень між Держпродспоживслужбою і МВС України у сфері анулювання дозволів призводять до неузгодженості дій, відсутності ефективного механізму контролю та створюють ризики уникнення відповідальності особами, засудженими до такого виду покарання. Вирішення цієї проблеми можливе лише шляхом нормативного врегулювання процедури анулювання посвідчень, запровадження єдиної інформаційної системи обміну даними між органами та забезпечення міжвідомчої координації у сфері виконання покарання, пов'язаного із позбавленням права керувати транспортними засобами.

Отже, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – це спеціальне кримінальне покарання, спрямоване на обмеження професійних і трудових прав особи, яка використала своє службове становище або професійні навички для вчинення кримінального правопорушення. Воно виконує одразу кілька функцій:

- каральну, обмежуючи соціально-правовий статус засудженого;
- виховну, спрямовану на формування правослухняної поведінки;
- превентивну, яка запобігає повторному вчиненню кримінального правопорушення через усунення можливості його вчинення в аналогічній сфері.

Таким чином, ППОПЗПД посідає особливе місце в системі кримінальних покарань, поєднуючи в собі елементи морально-правового осуду, обмеження соціально-трудова прав і забезпечення громадської безпеки. Його правова природа вказує на те, що воно є одним із найбільш гнучких інструментів індивідуалізації покарання, оскільки дозволяє враховувати не лише тяжкість вчинення кримінального правопорушення, а й характер професійної діяльності засудженого, ступінь його відповідальності та ризику для суспільства.

Список використаних джерел

1. Словник UA. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B0> (дата звернення: 10.11.2025).
2. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины: монография. Харьков: Издательство «ФИНН», 2009. 344 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18965/3/Ponomarenko_Vydy.pdf (дата звернення: 10.11.2025).
3. Гура Р. М. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 190 с.
4. Про затвердження Положення про порядок видачі посвідчень тракториста-машиніста: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.04.1994 р. № 217. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2025).
5. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 р. № 272/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (дата звернення: 10.11.2025).

REFERENCES

1. Slovnyk UA. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=посада> (accessed 10 November 2025) [in Ukrainian].
2. Ponomarenko Yu. A. (2009). Vidy nakazanii po ugodovnomu pravu Ukrainy. Kharkiv: Izdatelstvo «FINN», 344 p. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18965/3/Ponomarenko_Vydy.pdf (accessed 10 November 2025) [in Ukrainian].
3. Hura, R.M. (2003). Vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia prava obiiimaty pevni posady abo zainiatysia pevnoyu diialnistiu. *PhD thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok vydachi posvidchen traktorýsta-mashynista: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02 April 1994 r. No. 217. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-94-п#Text> (accessed 10 November 2025) [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia nahliadu ta provedennia sotsialno-vykhovnoi roboty iz zasudzhenyh do pokaran, ne poviazanykh z pozbavlenniam voli: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 29 January 2019 r. No. 272/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (accessed 10 November 2025) [in Ukrainian].

Olefir L., Lilikovych P., Dudka N. Conflicts of Legal Regulation and Gaps in the Enforcement of the Punishment Related to Deprivation of the Right to Hold Certain Positions or Engage in Certain Activities

The article explores the legal nature, essence, and lexico-semantic features of the punishment in the form of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities. The authors focus on the structure of this legal term, which reflects its substantive meaning and determines the specificity of legal relations arising in the process of imposing and executing such punishment. The two constituent elements of the sanction — “position” and “activity” — are analyzed, revealing their organizational, legal, and functional content. It is noted that deprivation of the right to hold certain positions is aimed at removing a person from performing official functions related to managerial or authoritative powers, while deprivation of the right to engage in certain activities has a broader scope, covering various types of professional, creative, or entrepreneurial activity. The preventive purpose of this punishment is defined as the prevention of repeated criminal offenses by restricting the offender’s access to areas where their unlawful behavior was possible. The paper substantiates the place of this punishment within the system of criminal sanctions as a measure not associated with isolation from society but one that significantly affects the individual’s socio-labor status. Attention is drawn to its cross-sectoral nature and its consequences in the form of professional disqualification. Particular consideration is given to the problems of implementation and control over the execution of this punishment, including the lack of a coordinated mechanism for revoking and confiscating tractor driver licenses and the inefficiency of information exchange between the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection, the National Police, and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The authors propose to improve legal regulation and interagency cooperation to ensure the proper enforcement of court decisions and the achievement of the punishment’s purpose.

Key words: *punishment; deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities; position; State Consumer Service of Ukraine; Probation office; tractor driver; Service Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; driver’s license; revocation of permits; activity; criminal offense; control.*